

POLITICKÉ VEDY / POLITICAL SCIENCES

Journal for Political Sciences, Modern History, International Relations, security studies / Časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá

URL of the journal / URL časopisu: <http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk>

Author(s) / Autor(i): Peter Ondria - Rastislav Malovec
Article / Článok: Fenomén politickej kultúry a jeho podoba na príklade Poľskej republiky
Publisher / Vydavateľ: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov – UMB Banská Bystrica / Faculty of Political Sciences and International Relations – UMB Banská Bystrica
DOI: <http://doi.org/10.24040/politickevedy.2019.22.3.213-240>

Recommended form for quotation of the article / Odporúčaná forma citácie článku:

ONDRIA, P. - MALOVEC, R. 2019. Fenomén politickej kultúry a jeho podoba na príklade Poľskej republiky. In *Politické vedy*. [online]. Vol. 22, No. 3, 2019. ISSN 1335 – 2741, pp. 213-240. Available at: <http://doi.org/10.24040/politickevedy.2019.22.3.213-240>

By submitting their contribution the author(s) agreed with the publication of the article on the online page of the journal. The publisher was given the author's / authors' permission to publish and distribute the contribution both in printed and online form. Regarding the interest to publish the article or its part in online or printed form, please contact the editorial board of the journal: politicke.vedy@umb.sk.

Poskytnutím svojho príspevku autor(i) súhlasil(i) so zverejnením článku na internetovej stránke časopisu Politické vedy. Vydavateľ získal súhlas autora / autorov s publikovaním a distribúciou príspevku v tlačenej i online verzii. V prípade záujmu publikovať článok alebo jeho časť v online i tlačenej podobe, kontaktujte redakčnú radu časopisu: politicke.vedy@umb.sk.

FENOMÉN POLITICKEJ KULTÚRY A JEHO PODOBA NA PRÍKLADE POĽSKEJ REPUBLIKY

THE PHENOMENON OF POLITICAL CULTURE AND ITS FORM ON THE EXAMPLE OF POLAND

Peter Ondria - Rastislav Malovec*

ABSTRACT

Central and Eastern Europe includes, from the point of view of its history, culture and tradition many different nations. Therefore, we can hardly consider a civilization of so called former eastern block as unified. Despite its many differences, all countries located in this geographical area have one common matter – domination of the Soviet Union for nearly a half of century. Common heritage of communism has eventually become a cause of similar issues and challenges which single post-communist countries had to, in 1990s, face. The biggest challenge was the necessity of complex transformation of political, economic and social system towards democracy according the pattern of the West. In the context of these changes it has, in the middle of 1990s, arose also whole series of different studies dealing with different aspects of the transformation, where belongs also a phenomenon of political culture of the post-communist states. The goal of this article was to closely analyze the phenomenon of the political culture and then to present its form by example of Poland after 1989. The main goal was to answer the question, what is the model of political culture in given country, what is typical for this state and what actual challenges faces. Methods used in the article were historical analysis, partially comparative method, theoretical-analytical method and method of secondary data analysis. The article has come to the conclusion, that, in terms of theory, we can identify Polish political culture as civic political culture. It is, however, controversial to what extent is this model developed, because it does not meet a complex concept of features in the Almonds' understanding. We can rate it by the criteria of sophistication. In the case of Poland, we talk about less developed civic political culture,

* Doc. PhDr. et Mgr. Peter Ondria, PhD. pôsobí ako dekan Fakulty verejnej politiky a verejnej správy, Vysoká škola Danubius, Richterova č. 1171, 925 21 Sládkovičovo, Slovenská republika, e-mail: peter.ondria@vsdanubius.sk.

PhDr. Rastislav Malovec je externým doktorandom na Katedre politológie, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika, e-mail: rmalovec@rpadvisor.sk.

DOI: <http://doi.org/10.24040/politickevedy.2019.22.3.213-240>

which faces many challenges. Among those biggest challenges for the Polish political we have placed a social distrust in the political institutions, in the exercise of democracy and its functioning, and low social activity of Polish citizens.

Key words: political culture, Poland, transformation, democracy, civil society, participation

Úvod

Stredná a východná Európa zahŕňa z hľadiska jej histórie, kultúry a tradície mnoho rozdielnych národov. Civilizáciu takzvaného bývalého východného bloku môžeme preto len ťažko považovať za jednotnú. Aj napriek mnohým rozdielom majú všetky krajiny nachádzajúce sa v tomto geografickom priestore spoločnú jednu vec - nadvládu Sovietskeho zväzu na takmer pol storočia. Spoločné dedičstvo komunizmu sa tak nakoniec stalo príčinou podobných problémov a výziev, ktorým museli jednotlivé postkomunistické krajiny v 90. rokoch čeliť. Najväčšou výzvou bola nutnosť komplexnej transformácie politického, ekonomického i sociálneho systému smerom k demokracii po vzore Západu. V súvislosti s týmito zmenami sa v polovici 90. rokov objavil aj celý rad rozmanitých štúdií zaoberajúcich sa rôznymi aspektami transformácie, medzi ktoré bezpochyby patrí aj fenomén politickej kultúry postkomunistických štátov.

Cieľom tohto príspevku, ktorý využije predovšetkým metódu historickej analýzy, z časti komparatívnu, teoretickú-analytickú metódu a metódu sekundárnej analýzy dát, bude bližšie analyzovať práve fenomén politickej kultúry a následne predstaviť jej podobu na príklade Poľska po roku 1989. Hlavnou úlohou tak bude odpovedať na otázku, o aký model politickej kultúry v danej krajine ide, čo je pre ňu typické a akým aktuálnym výzvam čelí. Aby sme dokázali odpovedať na tieto otázky, príspevok bude rozdelený do dvoch kľúčových častí. Prvá sa bude venovať teoretickému vymedzeniu danej problematiky, ktorá nám pomôže ľahšie sa orientovať v druhej časti. Tá bude klásať akcent na politickú kultúru konkrétnej krajiny. Uvedená problematika nie je dostatočne rozpracovaná v podmienkach Slovenskej republiky, preto sa stanú primárnymi zdrojmi príspevku najmä zahraničné monografie a odborné články.

Z najnovších výskumov verejnej mienky realizovaných inštitútom CBOS je takmer 60% poľských občanov pobúrených a nespokojných s politickou situáciou vo svojej krajine. Táto nespokojnosť a odcudzenosť nepramení len z činnosti poľských vlád, ale aj zo samotnej funkčnosti demokracie v Poľsku. Politická mrzutosť, odstup a nedôvera sa tak stali stálou a dominantnou témou

v médiách, na verejnosti, ako aj témou každodenného života poľských občanov. To všetko má zásadný vplyv na politickú kultúru Poľska a jej vývoj.

1 Základné teoretické vymedzenie pojmu „politická kultúra“

Významní politickí myslitelia už od čias antiky uznávali význam postojov, hodnôt a názorov. V minulosti ich však nepokladali za súčasť politickej kultúry. Ako príklad môžeme uviesť **Aristotela** a jeho skúmanie dobra a zla či spravodlivosti, alebo súvislosť štrukturálnych a performačných charakteristík spoločnosti s postojmi, hodnotami, politickou socializáciou a politickým správaním jej členov v analytických formuláciách teoretikov ako **Machiavelli**, **Montesquieu**, **Rousseau** či **Tocqueville**. Osvietenstvo a liberálne teórie 17. až 19. storočia boli zásadne teóriami politickej kultúry a politickej socializácie.

Sociológia, ktorá sa v 19. storočí začala rozvíjať, spoľahlivo rozoznávala dôležitosť subjektívnych premenných pri vysvetľovaní politických javov (**Saint Simon**, **Comte**, **Marx**, **Durkheim**, **Pareto** a najmä **Weber**). Záväznosť subjektívnych premenných možno vidieť v tom, že typy politickej autority **M. Webera** sú subjektívne kategórie, odlišnosti medzi politickými systémami sú odvodené od subjektívnych kategórií, typológie politických strán je založená na subjektívnych dôvodoch a pod. To všetko významne ovplyvnilo teórie rozvoja a modernizácie, ktoré sú významným faktorom pri výskume politickej kultúry. Pokračovateľom **M. Webera** je **T. Parsons** v tom zmysle, že jeho kategórie ako špecifita, univerzalizmus, cieľová motivácia a afektívna neutralita sú z **Weberovej** pozície interpretovateľné ako vlastnosti racionálnej kultúry a štruktúry, zatiaľ čo opozitné kategórie ako aspekty tradicionality. (Vajdová, 1996) Všetci teoretici sa zhodli na tom, že hodnoty a názory hrajú kľúčovú rolu pri zaisťovaní stability a ďalšom trvaní štátu.

Vážnejší odborný záujem politológov o politickú kultúru sa začal v 60. rokoch, kedy nové techniky behaviorálneho výskumu nahradili staré, tradičné inštitucionálne prístupy. Táto tradičná politická veda, ktorá bola príliš popisná a statická, sa venovala výlučne štúdiu formálnych inštitúcií, a práve tento nový smer nenazerá na politológiu len z hľadiska inštitúcií, ale začína sa zaoberať človekom, jeho postavením a úlohou v politike a spoločnosti. (Koper, 2003) Behavioralisti tak zdôraznili skutočnosť, že pre skúmanie reálneho stavu je dôležitejšie brať do úvahy kultúrne a psychologické aspekty spoločenského života. Tento nový smer výrazne ovplyvnil aj prvých teoretikov politickej kultúry.

Medzi prvými, ktorí sa zaoberali skúmaním tohto pojmu, boli americkí politológovia **G. Almond** a **S. Verba**. **G. Almond** publikoval už v roku 1956 článok s názvom *Comparative Political Systems*, v ktorom predstavuje prvýkrát pojem politická kultúra a jeho prvú ucelenú conceptualizáciu. Koncept politickej kultúry podrobnejšie rozpracoval následne so **S. Verbom** v roku 1963 v diele *The Civic Culture*. Ich definícia politickej kultúry býva často považovaná za klasickú. V tomto smere sa klasickým dielom stala práve štúdia *Občianska kultúra* z roku 1963, v ktorom uskutočnili **G. Almond** a **S. Verba** prieskum verejnej mienky a ten následne použili k analýze politických postojov a demokracie v USA, Británii, Taliansku, Mexiku a v Západnom Nemecku. Ich cieľom bolo vysvetliť javy, ku ktorým došlo v medzivojnovom období. V tomto zmysle šlo predovšetkým o pád zvolených vlád v Taliansku či Nemecku a o zlyhanie demokracie v mnohých rozvojových krajinách.

1.1 Definícia fenoménu politická kultúra

Politická kultúra je výsledkom vývoja politického systému i vývoja jeho prvkov, má teda korene vo verejných politických udalostiach i v skúsenostiach jednotlivcov z politického života. V tomto zmysle je vytvorenie pojmu politická kultúra pokusom premostiť medzeru medzi psychologickými interpretáciami politického správania jednotlivcov a makrosociologickou analýzou politického života. Predstavuje teda výraz úsilia o obrat ku komplexnému skúmaniu politického života - k skúmaniu politického systému i politického správania jednotlivcov. Skúmanie politickej kultúry i používanie tohto pojmu samotného je pokusom o vysvetlenie individuálnej psychológie i konania jednotlivcov a ich vzťahu k politickým a sociálnym systémom. (Sopóci, 1999)

Prvky systému kultúry, napríklad kultúrne hodnoty a normy sú považované za dôležité faktory vytvárania a udržiavania sociálneho poriadku. Sociológovia politiky preto uznávajú úlohu politických hodnôt, noriem, očakávaní, vzorov správania atď. pri utváraní či ovplyvňovaní politického správania sa občanov i pri utváraní a fungovaní politického systému. V každom politickom systéme tak existuje určitá subjektívna oblasť politiky, ktorá dáva zmysel pôsobeniu jednotlivcov v inštitúciách a sociálnu dôležitosť ich individuálnej činnosti. Politická kultúra je pre jednotlivcov vodidlom" v ich politickom správaní. Pre spoločnosť ako celok predstavuje zas systém hodnôt a noriem, ktoré pomáhajú zabezpečovať vzťahy, spojitosť a fungovanie jej politických inštitúcií a organizácií. (Sopóci, 1999)

G. Almond a **S. Verba** definovali politickú kultúru ako „špecifické rozloženie vzorcov orientácií k politickým objektom u príslušníkov daného národa.“ (Almond, Verba, 1989, s. 13) Politickú kultúru teda tvoria orientácie k politickému systému a percepcie vlastného postavenia v tomto systéme. Medzi tieto orientácie môžeme zaradiť jednoznačne názory, postoje, pocity a hodnotenie politického systému. Ide tak v praxi o akýsi duševný vzťah (subjektívnu rovinu) jedinca k politike a politickému systému, v ktorom žije. Vzorec orientácií typický pre danú spoločnosť potom ovplyvňuje konanie ľudí práve takým spôsobom, ktorý je pre danú spoločnosť typický.

Koncepcia **G. Almonda** a **S. Verbu** stojí v centre bádania problematiky politickej kultúry. Je vzťažným bodom pre ostatné conceptualizácie a definície politickej kultúry, ktoré sa k nej buď približujú, alebo aj odchyľujú (kritici). Niektoré sa ju snažia nasledovať, iné naopak prekonať. Primárnym cieľom výskumu politickej kultúry u uvedených autorov je teda pochopenie „subjektívnych“ rámcových podmienok, ktoré buď podporujú, alebo ohrozujú stabilitu politického systému a dôležitá rola sa tu pripisuje práve hodnotám a postojom a názorom občanov, ktoré prechovávajú k politickej štruktúre.

Koncept politickej kultúry, ktorý sformuloval v 60. rokoch **G. Almond** a **S. Verba**, je teda operacionalizovaný skrz politické orientácie k politickým objektom. Na základe toho charakterizovať politickú kultúru znamená stanoviť jej základné stavebné jednotky, ktorými sú kognitívne, afektívne a evaluatívne orientácie. To znamená, že z obsahového hľadiska predstavujú tieto orientácie tri zložky (Vajdová, 1996):

- poznávaciu (kognitívnu)
- afektívnu (citovú, resp. emotívnu)
- hodnotiacu (evaluatívnu)

G. Almond používa tieto orientácie na detailné objasnenie vzťahu jednotlivca k systému, kedy kognitívne orientácie zahrňujú znalosti jednotlivca o politickom objekte, afektívne zahrňujú jeho pocity ku konkrétnemu politickému objektu a hodnotiace orientácie zahrňujú názory o konkrétnom politickom objekte. Týmito objektami môžu byť štát, národ, politická strana, médiá, ale aj súdy, byrokracia, štátne podniky či jednotlivci ako politickí aktéri. Aby sme si objasnili, čo je politická orientácia v praxi, môžeme uviesť niekoľko príkladov. Prvým je vzťah jednotlivca k štátu. V takom prípade je kognitívnu orientáciou znalosť štátnych inštitúcií, afektívnu orientáciou pocit vlastenectva a hodnotiacou presvedčenie o legitimitate systému. Podobne by sme mohli uviesť

aj druhý príklad vo vzťahu k politickým stranám. Kognitívnu orientáciou by bola znalosť politických strán, afektívnu pocit identifikácie sa s konkrétnou politickou stranou a hodnotiacia orientácia by bola definovaná ako presvedčenie o nutnosti existencie politických strán.

Pre bližší výskum politickej kultúry je teda veľmi dôležité objasniť bližšie pojem politické objekty, ku ktorým sa upínajú tieto uvedené orientácie. Na základe toho tak budeme môcť konkrétnejšie kategorizovať tieto politické objekty. V tomto kontexte sa inšpiráciou stala tzv. systémová teória **D. Eastona** o politickom systéme (input-output model). Pre lepšie pochopenie interakcie politického systému s jeho okolím, teda dôsledkov vplyvov prichádzajúcich cez hranice z okolia do systému a naopak, vymedzil **D. Easton** tri kategórie - vstupy, výstupy a spätná väzba. Systémová analýza poskytla okrem iného priestor pre komparatívnu analýzu rôznych politických systémov, umožnila skúmať fungovanie politického prostredia ako špecifickej nezávislej pramennej (Koper, 2003) a vďaka nej je možné obdobne klasifikovať aj naše potrebné politické objekty. V tejto súvislosti môžeme tieto objekty rozdeliť do štyroch kľúčových úrovní, ku ktorým je možné priradiť konkrétne orientácie (Skovajsa, 2006):

1. politicky konajúci jednotlivci (pól stojací proti opačnému pólu, systému ako celku)
2. systém ako celok
3. input (funkcia prijímať od spoločnosti požiadavky k vykonaniu politických rozhodnutí a poslať ich politickému systému)
4. output (funkcia realizácie politických rozhodnutí, ktoré prijal systém)

G. Almond a **S. Verba** síce definovali politickú kultúru, avšak táto definícia je pomerne široko definovaná a autori neurčili jasné hranice tohto pojmu. Skúmanie fenoménu politickej kultúry sa za takmer 50 rokov svojho vývoja od zavedenia konceptu do politickej vedy v prácach **G. Almonda** a **S. Verba** stalo natoľko vnútorne rozmanitou oblasťou, že v súčasnosti nájdeme na odbornej akademickej pôde veľké množstvo definícií tohto pojmu politická kultúra. (Skovajsa, 2006)

Podľa **J. Škalouda** je politická kultúra „kvalitou politického správania občanov a ich politických predstaviteľov a zástupcov v riešení štátnych záležitostí, v prekonávaní ťažkostí a konfliktných situácií, v uspokojovaní záujmov a potrieb občanov, vo vytváraní vzájomných vzťahov medzi nimi, vo fungovaní politického systému a nadväznosti jednotlivých prvkov tohoto systému. Je niečím, čo nie je možné považovať za trvale utvorené a ideálne

fungujúce, ale za niečo, čo je nutné neustále rozvíjať, podporovať, vychovávať a kultivovať. Je odlišná v rôznych krajinách, je odlišná v rôznych skupinách obyvateľstva a odlišná taktiež na individuálnej úrovni.“ (Škaloud, 1999, s. 42)

Š. Surmánek, M. Gbúrová, I. Dudinská chápu pod kultúrou „*v podstate všetko, čo nás obklopuje, ovplyvňuje a socializuje a nie je súčasťou prírody, ale materiálnym a duchovným výsledkom ľudskej činnosti.“ (Surmánek, Gbúrová, Dudinská, 2003, s. 111)* Nasledovne pojem politická kultúra je obsahovo užší pojem, označujúci postoje ľudí v spoločnosti, ich úroveň poznania, systém hodnôt, ako aj výrazy presvedčenia a spôsoby správania sa občanov voči politickému systému. Politickú kultúru ovplyvňujú aj tradície, zvyklosti, spôsob života, náboženské presvedčenie, rôzne krajové zvláštnosti a pod. (Surmánek, Gbúrová, Dudinská, 2003)

P. Kulašik definuje politickú kultúru ako „*vzájomný vzťah politiky a kultúry, vplyv ideí, noriem a hodnôt na prax politických inštitúcií nie len na mikroúrovni konajúceho jednotlivca, ale i na úrovni politického systému ako celku. Ide teda o historicky vzniknutý systém politického života utvárajúci hodnoty, normy, politické inštitúcie, ako aj vzory politického konania, ktoré sú prijímané sociálnymi skupinami a jednotlivcami. (Kulašik, 2007, s. 227)*

Podľa **B. Říchovej**, ktorá vo svojej knihe Úvod do súčasné politologie podáva výklad pojmu politická kultúra, sa jedná o „*súbor hodnôt, ktoré určujú vzťah jednotlivcov a skupín k politike, predovšetkým tak politické a ekonomické hodnotové vzorce, vyznania, obecné kultúrne pravidlá spolužitia jedincov v spoločnosti, rovnako tak aj politické rozhodnutia, ktoré toto chovanie jednotlivcov ovplyvňujú“.* (Říchová, 2007, s. 29)

Politická kultúra je v úvahách britského politológa **A. Heywooda** „*vzorcom orientácií k takým predmetom ako sú strany, vláda, ústava, ktoré sa prejavujú v názoroch, symboloch a hodnotách. Od verejnej mienky sa politická kultúra líši tým, že ju tvoria skôr dlhodobé hodnoty než len reakcia ľudí na konkrétne politické opatrenia alebo konkrétne politické problémy“.* (Heywood, 2008, s. 222)

Politickú kultúru **J. Sopóci** definuje ako „*súbor ustálených princípov politického zmysľania a správania jednotlivcov, sociálnych skupín a celých spoločností, ktoré sa postupne vyvíjali a ktoré sa uplatňujú pri riešení politických úloh. Politická kultúra je výslednicou vývoja politického systému i vývoja jeho prvkov, má teda korene vo verejných politických udalostiach aj v skúsenostiach jednotlivcov z politického života. Vznik pojmu politická kultúra predstavuje úsilie*

o komplexné skúmanie politického života – skúmanie politického systému aj politického správania jednotlivcov“. (Sopóci, 1999, s. 12)

Nemeckí politológovia **J. Hartmann** a **L. Sanders** hovoria o „*psychologicko-sociálnej dimenzii politického systému: vzťah občana k štátu, pripravenosť občana k participácii, spôsob politického sporu, miera a prostriedky nesúhlasu s politickými procesmi a obsahmi atď.*“ (Hartmann, Sanders, 2013, s. 30)

Pre tieto aj ostatné neuvedené definície politickej kultúry je spoločným znakom fakt, že zvyrazňujú regulatívnu funkciu politického riadenia, pričom sa otázka cieľov, záujmov, práv a slobôd sociálnych subjektov posudzuje v rámci úvah o optimálnom fungovaní demokratických politických inštitúcií. Tým, že sústredila pozornosť na hodnoty ľudí, lokálnu mytológiu, obsah symbolov a stereotypov a ľudských mentalít, umožnila hlbšiu analýzu motívácií politického konania ľudí a inštitúcií, ako i príčin konfliktov, ktoré sa nedali vysvetliť tradičnými politickými faktormi.

1.2 Genéza a základná štruktúra politickej kultúry

Ak by sme išli k prvotným úvahám o význame pojmu politická kultúra, tak jeho pôvod môžeme vnímať ako kolaps európskych kontinentálnych demokracií ako Francúzska, Talianska či Nemecka a nárast totalitných hnutí po druhej svetovej vojne, ktoré vzbudili novú vlnu úvah o podmienkach stability demokracie. Nestabilita demokracie a kolaps režimov boli dôsledkom masovej spoločnosti, ktorá vznikla ako vedľajší produkt procesov industrializácie, urbanizácie a demokratizácie a rozpad sociálnych väzieb a sociálnej organizácie v masovej spoločnosti ju robí náchylnou podriaďiť sa dogmatickému vedeniu a autoritárskym hnutiam. Pluralistická teória, ktorá bola v tejto súvislosti vypracovaná, má veľa spoločného s tradíciou zmiešanej vlády (trochu oligarchie, trochu demokracie už odporúča sám **Aristoteles**) a teóriou občianskej kultúry práve v dôraze na vyškolené elity, na integráciu jednotlivcov do spoločenských štruktúr. Z pluralistickej hypotézy vyplývala úloha záujmových skupín, ktoré formulovali záujmy a potreby rôznych sociálnych skupín. Úloha spočívala v tom, že sa jednak utvárala silná záujmová elita a jednak možnosti redukovať intenzitu záujmov ich rozptýlením. Od realizácie odporučených vyplývajúcich z pluralistickej hypotézy sa potom očakávalo potlačenie dôsledkov masovej spoločnosti.

Ak by sme mali túto načrtnutú problematiku etapizovať, tak genézu konceptu politickej kultúry môžeme zjednodušene zhrnúť do štyroch hlavných etáp jej historického vývoja (Skovajsa, 2014):

1. 1956 až koniec 60. rokov: zavedenie konceptu do komparatívnej politológie v štúdiách **G. Almonda**, **S. Verbu** a ďalších autorov ako **S. Beera**, **L. Pyeho**, **H. Ecksteina** a ďalších autorov
2. Koniec 60. rokov až polovica 80. rokov: prvá kríza politologického konceptu politickej kultúry. Dve vetvy sociálnych vied sa odvracajú od kultúrneho prístupu buď smerom k marxistickej štruktúrálnej analýze alebo k teórii racionálnej voľby. Ďalšia vetva sa zameriava na inštitúcie ako svojbytný fenomén sociálneho života, a pritom sa od kultúry odvracia rovnako radikálne ako makroštruktúralna analýza a racionálna voľba (inštitucionálny prístup v komparatívnej politológii – **G. Sartori**, **A. Lijphart**), alebo kultúru podriaďuje inštitucionálnej logike (nový inštitucionalizmus – **J. W. Meyer**). Iná vetva sa naopak prikláňa k silnejšiemu „kulturalistickému“ chápaniu kultúry a k zdôrazneniu symbolického rozmeru sociálneho života (tzv. „nová kultúrna história“ – **L. Huntová**, **W. Sewell, Jr.** a pod.)
3. Od polovice 80. rokov do konca 90. rokov: obnova záujmu o politickú kultúru. Generácia zakladateľov behavioralistického chápania politickej kultúry sa pokúsila koncom 80. rokov zadržať narastajúcu dominanciu teórie racionálnej voľby a presadiť politickú kultúru ako druhú fundamentálnu paradigmu v politológii. Výsledkom bola nová vlna teoretických a empirických štúdií o politickej kultúre najrôznejšieho druhu, ktorá doznievala takmer až do konca 90 rokov
4. Koniec 90. rokov do súčasnosti: druhá kríza politologického výskumu politickej kultúry. Pre túto etapu je charakteristická stále sa zväčšujúca metodologická pluralita. V tomto období sa konvenčný výskum politickej kultúry podaný **G. Almondom** a **S. Verbom** rozvíja v konkurencii s interpretatívnymi, kultúrne-antropologickými, diskurzívnymi, postštrukturalistickými a ďalšími smermi na akademickom poli, v ktorom všetky tieto prístupy stoja v opozícii k makroštruktúrálnej analýze, teórii racionálnej voľby a inštitucionalizmu

Bez ohľadu na rôzne definície a genézu politickej kultúry sa väčšina autorov zhoduje v tom, že politická kultúra má svoju štruktúru. Táto štruktúra pozostáva z troch hlavných elementov: politická a historická skúsenosť, politické vedomie a politické konanie.

Politická a historická skúsenosť ľudstva a národných kolektív je základnou bázou politickej kultúry, pretože je v nej zakódovaný historický vývoj politických vzťahov v rozličných podobách (dejinách, zvykoch, tradíciách, politickej ideológii atď.). Na základe historického poznania si jedinec utvára postoje, názory či vzory politického konania. Špecifickú rolu tu zohrávajú však politické tradície, ktoré vďaka svojmu zachovávaniu a rozvoju podmieňujú politickú stabilitu spoločnosti. Prostredníctvom politických skúsenosti ľudí sa etabluje druhý štrukturálny element politickej kultúry, ktorým je politické vedomie. (Kulašik, 2007)

Politické vedomie predstavuje systém politických hodnôt, vedomostí a ideovo-politických presvedčení, pomocou ktorých sa ľudia orientujú a budujú vzťah k danému politickému systému. V tomto kontexte tvoria tento prvok dve roviny: 1.) ideologický komponent zahrňujúci politické hodnoty, politické poznatky a politické presvedčenia a 2.) emocionálno-psychologický komponent, ktorý v sebe zahŕňa politické orientácie a postoje zamerané na politický systém, sa prejavuje vo forme účasti občanov na politickom procese. (Kulašik, 2007)

Politické konanie je praktické naviazanie sa človeka na politické prostredie, ktoré sa prejavuje vo forme politickej účasti (konania). (Kulašik, 2007)

Samozrejme, musíme zdôrazniť, že záujem o témy, ktorými sa zaoberá koncept politickej kultúry, tak ako ho definujeme dnes, sa v histórii politickej filozofie objavuje už oveľa skôr. Nachádzame ho u **Platóna, Aristotela, N. Machiavelliho, Ch. Montesquieua, J. J. Rousseaua** či **A. Tocquevilla**. Osvietenstvo a liberálne teórie 17. až 19. storočia boli zásadne teóriami politickej kultúry a politickej socializácie. **J. G. Herder** ako prvý zdôrazňoval kultúrne hodnoty pri formovaní národov. Sociológia rozvíjajúca sa v 19. storočí napríklad vyzdvihla dôležitosť subjektívnych premenných na vysvetlenie politických javov (autori ako **H. Saint-Simon, A. Comte, K. Marx, E. Durkheim, V. Pareto** a najmä **M. Weber**). Závaznosť subjektívnych premenných možno vidieť v tom, že typy politickej kultúry **Maxa Webera** sú subjektívne kategórie, diferencie medzi politickými systémami sú odvodené od subjektívnych kategórií, typológia politických strán je založená na subjektívnych dôvodoch či už členstva alebo podpory strane.

1.3 Klasifikácia politickej kultúry

Môžeme konštatovať, že aj po viac ako polstoročí trvajúcom rozvoji štúdia politickej kultúry, môžeme **G. Almonda** a **S. Verbu** považovať za priekopníkov

politickéj kultúry. **G. Almond** už v roku 1956 v jeho vyššie spomínanom článku *Comparative Political Systems* priniesol aj prvú klasifikáciu politickej kultúry. Podľa neho sa každý politický systém vyznačuje vlastnou politickou kultúrou. Na základe toho rozlíšil autor štyri kultúrne typy, ktoré zodpovedali aj štyrom typom politických systémov (Skovajsa, 2006):

1. Angloamerická politická kultúra (homogénna)
2. Kontinentálna politická kultúra (fragmentarizovaná historickým vývojom)
 - a. Preindustriálna (katolícka) subkultúra (royalisti, kresťanskí ľudovci)
 - b. Kultúra starších stredných tried (konzervatívci, liberáli)
 - c. Industriálna (socialisti, komunisti)
3. Totalitná politická kultúra (podpora systému dosahovaná násilím a tlakom)
4. Preindustriálna politická kultúra (krajiny tretieho sveta na ceste rozvoja len).

Predindustriálny typ politickej kultúry je charakteristický pre nerozvinuté krajiny, v ktorých ešte neexistuje koloniálna nadvláda, prípadne ich cesta samostatného vývoja je len krátkodobá. Typickými znakmi v tejto kultúre sú vedúca úloha armády a štátnej byrokracie, nestabilita politických strán, málo diferencovaná sociálna štruktúra, slabo rozvinutý systém spoločenskej komunikácie a pod. Totalitárne politické kultúry sú charakteristické umelo nastavenou rovnorodosťou a konsenzom, prevahou donucovacích rolí vo všetkých sociálnych štruktúrach, funkčnou nestabilitou mocenských rolí v oblasti štátnej byrokracie, armády, vedúcej strany a tajnej polície, ktorej cieľom je prevencia proti vzniku konkurenčných centier moci a stabilnému delegovaniu moci. Hlavným znakom kontinentálno-európskeho typu politickej kultúry je fragmentárnosť, ktorá je podmienená odlišným stupňom vývoja jej rozličných politických a iných subkultúr, strnulosťou formálnych inštitúcií i celého politického systému, z čoho vyplýva ich transformizmus, teda časté úsilie o ich premeny iniciované rôznymi záujmovými skupinami a združeniami, ďalej charizmatickým nacionalizmom, ktorý prekonáva strnulosť tejto politickej kultúry donucovaním a pod. Angloamerický typ politickej kultúry, ktorý je typický svojou homogenitou (existencia spoločných cieľov i prostriedkov ich dosahovania) a sekularizáciou, pre ktorú je charakteristická racionalita, individualizácia a autonómia politických rolí, vysoká miera organizovanosti, difúzia moci a vplyvu v politickom systéme a pod.

Článok *Comparative Political Systems* bol v oblasti výskumu politickej kultúry prelomovým vo viacerých ohľadoch. Predovšetkým priniesol prvú ucelenú konceptualizáciu politickej kultúry a vniesol jasnosť do obsahového vymedzenia tohto pojmu. Vyššie uvedená klasifikácia sa stala kompasom pri rozlíšení politických systémov 50. rokov 20. storočia. **Almondova** prvá typológia politických kultúr však bola vystavená veľkej kritike. Týkalo sa to predovšetkým jej zamerania sa na štruktúrne rysy politických systémov, a nie na tie kultúrne. Táto zásadná skutočnosť totiž podľa kritikov neumožňuje analyzovať podrobnejšie kultúru a jej jednotlivé elementy, čo v konečnom dôsledku bráni efektívne komparovať politické kultúry jednotlivých štátov. (Skovajsa 2006)

Na túto kritiku **Almond** v 60. rokoch prirodzene reagoval vo forme vydania tiež spomínanej rozsiahlej štúdie *The Civic Culture*, v ktorej spoločne so **S. Verbom** teda rozpracovali myšlienky načrtnuté už v **Almondovom** článku a zrealizovali v nej podrobnú komparáciu piatich štátov, resp. piatich odlišných politických kultúr.

G. Almond a **S. Verba** v ich knihe okrem iného podali novú, dodnes neprekonanú klasifikáciu politickej kultúry. Východiskom pre ich typológiu sa stal vzťah ľudí k politickému systému, pretože občania niečo o politickom systéme vedia, niečo k nemu cítia a niečo o ňom súdia. Z hľadiska prístupu človeka k politickému systému vymedzili nasledujúce modely (Almond, Verba, 1989):

- čisté typy
 - parochiálna politická kultúra
 - poddanská politická kultúra
 - participačná politická kultúra
- zmiešané typy
 - parochiálno-poddanská kultúra
 - poddansko-participačná kultúra
 - parochiálno-participačná kultúra
 - občianska politická kultúra

Tri modely čistej politickej kultúry sú vo všeobecnosti len ideálnymi typmi. V praxi a v realite je ich vystupovanie málo pravdepodobné. Tento fakt si uvedomovali aj autori, preto tieto čisté typy nahradili štyrmi zmiešanými typmi, z ktorých je práve občianska kultúra najdôležitejšia pre demokratické systémy. (Almond, Verba, 1989)

Parochiálna politická kultúra podľa autorov vzniká v situácii, kedy sa ešte politické inštitúcie nevyvinuli vôbec, alebo sa vyvinuli nedostačujúco či dokonca

ak k nim príslušná skupina nezaujíma postoje (rôzne kmene a pod.). Druhý typ politickej kultúry, teda poddanská, zodpovedá takým spoločnostiam, v ktorých síce existujú rozvinuté politické inštitúcie, ale jednotlivci ešte nedisponujú politickými právami a nemajú možnosť aktívne participovať na politickom rozhodovaní (v minulosti napríklad absolutistické monarchie, neskôr Rakúsko-Uhorsko do roku 1918, krajiny bývalého ZSSR a pod.) Kvôli svojej súvislosti s prvkami politického zriadenia typickými pre staré absolutistické monarchie sa tento typ označuje ako poddanská politická kultúra. Tretí, participačný typ politickej kultúry zodpovedá pomerne neskorej fáze vývoja moderných politických systémov, v ktorej získali občania politické práva (všeobecné a rovné volebné právo, sloboda združovania, zhromažďovania a pod.) a môžu sa tak od vtedy aktívne zapájať a zúčastniť politického života. Z toho dôvodu sa používa pojem participačná politická kultúra. (Almond, Verba, 1989)

G. Almond a **S. Verba** skúmali práve to, aký typ politickej kultúry je teda najvhodnejší pre demokraciu. Dospeli k záveru, že postoje občanov aj v tej najkvalitnejšej demokracii nie sú čisto len postoje participačné, pretože život jednotlivca nespočíva výlučne len v politickom konaní. Občania demokratického štátu samozrejme žijú svoj rodinný a všeobecne nepolitický život, niektorí sa nemusia vôbec zaujímať o politiku (oblasť parochiálnych postojov) a zároveň sú podriadení štátu, štátnym úradom a zákonom, ktoré za normálnych okolností musí rešpektovať (oblasť poddanských postojov). Participačné postoje sú nevyhnutnou, ale nie dostačujúcou súčasťou demokratickej kultúry. Autori tak považujú za optimálnu politickú kultúru posledný zmiešaný typ – občiansku politickú kultúru, ktorá je odrazom demokratických systémov. V tejto zmiešanej politickej kultúre sú tak prítomné všetky tri čisté typy. (Almond, Verba, 1989) Politickú kultúru samozrejme formujú aj mnohé faktory, ktoré treba pri jej skúmaní zohľadňovať, ako napríklad špecifická a relatívne stabilná geopolitická situácia, relatívne stabilná hodnotová orientácia zakotvená v náboženstve, prevládajúca ekonomická aktivita a relatívne stabilná sociálna štruktúra. (Prorok, Lisa, 2009)

Záujem akademikov sa prirodzene obrátil aj na skúmanie komunistických štátov, na fungovanie komunistických režimov, na to, aký je vzťah medzi režimom a spoločnosťou. Výskum politickej kultúry komunistických krajín sa stal populárnym od konca 70. rokov, kedy sa v odborných prácach zaoberajúcich sa sovietskou politikou začali objavovať prvky behaviorálneho prístupu (takmer dve dekády po behavioralistickej revolúcii v USA). Záujem o tento výskum vyvolala najmä politická a ekonomická transformácia týchto režimov.

V tomto kontexte identifikoval **G. Almond** tri rôzne formy politickej kultúry komunistických systémov: oficiálnu, prevádzkovú a reálnu politickú kultúru. Oficiálna (alebo aj ideologická) politická kultúra je spleť ideologického nabádania. Druhý typ predstavuje to, čo je režim ešte ochotný tolerovať alebo veriť, že nad ním získa moc. Posledným typom je teda reálna politická kultúra, ktorá je založená na dôkazoch, akými sú napríklad názorové opatrenia a iné prieskumy alebo vychádza z dedukcie vytváraných za pomoci mediálnych a oficiálnych prehlásení. (Almond, 1983)

Môžeme konštatovať, že teória politickej kultúry, ako ju predostrel **G. Almond** a **S. Verba**, je všeobecne prijímaná a kladne hodnotená. Jej nedostatkom je však skutočnosť, že nereflektuje niektoré javy moderného života, akými sú napríklad pocity apatie, znechutenia, rozčúlenia a únavy z politiky. Z tohto dôvodu je možné dnes hovoriť aj o novom type politickej kultúry, a to kultúre tzv. odcudzenia (alienation culture). Ide o kultúru členov spoločnosti, ktorí zavrhnújú politický systém ako celok, alebo nejakú jeho časť, sú cynickí, sklamaní a unavení politikou. Politické praktiky v nich vyvolávajú pocity špiny, zla a korupcie. Nutné je však podotknúť, že odcudzený alebo apatický človek má dostatočné politické vedomosti a je dobre informovaný.

Ľudia, ktorí majú výrazný odpor k politike, zväčša tento pocit nadobudnú na základe vlastných skúseností alebo sprostredkovane prostredníctvom médií či okolia. Najčastejšie faktory, ktoré toto spôsobujú, sú nesplnené sľuby vládných politikov, korupcia, prešľapy a kauzy na tých najvyšších miestach. V konečnom dôsledku sa to môže prejavíť zvýšenou nedôverou občanov voči verejným predstaviteľom a inštitúciám, alebo nízkou účasťou voličov pri všetkých existujúcich druhoch volieb. Tento typ politickej kultúry je tu spomenutý iba okrajovo, ale zámerne, pretože fenomén odcudzenia a apolitizácie je v moderných spoločnostiach, a vidíme to aj v Poľsku a ide o veľmi aktuálny stav.

2 Hlavná charakteristika a výzvy pre politickú kultúru v Poľsku

Výskum politickej kultúry sa vo väčšine prípadov zameriaval len na politickú kultúru Západu (najmä USA a západnej Európy). V postkomunistickej strednej Európe sa však politická kultúra vyznačuje odlišnými charakteristikami, a to predovšetkým v dôsledku odlišného historického vývoja. Spoločnosť týchto štátov obsahuje charakteristické rysy takzvaného posttotalitného syndrómu,

ktorý je prítomný v bývalých komunistických krajinách dodnes a prejavuje sa najmä v subjektívnych postojoch a názoroch občanov voči politickej realite.

Skutočné subjektívne dimenzie politického života (názory a postoje verejnosti či vzťah občanov k politickému systému, politickým aktérom a pod.) boli do roku 1989 v rozpore s vtedajšou komunistickou ideológiou. **A. Brown** a **J. Gray** v roku 1977 v tejto súvislosti prišli s potrebou rozlišovať dva typy politickej kultúry, ktoré sa v komunistických režimoch vyskytovali: oficiálnu a dominantnú. Oficiálna politická kultúra reflektovala politické postoje, hodnoty, normy a ďalšie prvky presadzované držiteľmi politickej moci a artikulované v ideologickom systéme komunizmu. Dominantná politická kultúra obsahovala také politické postoje, ktoré boli v spoločnosti zastúpené najsilnejšie, pričom mala určité stopy kontinuity s politickou kultúrou spoločnosti dominujúcej pred nástupom komunizmu. (Brown, Gray, 1979) V týchto krajinách (aj v Poľsku) môžeme pozorovať čiastočný rozpor medzi týmito dvoma typmi politickej kultúry, pretože v kontexte náhleho a najmä násilného nastolenia komunistických režimov v strednej Európe došlo k existencii súbežného fungovania oboch typov kultúr vedľa seba. Na jedenej strane bola nastolená oficiálna politická kultúra riadená komunistickými elitami, na druhej strane podpora politického systému zo strany bežných občanov nebola stopercentná a v priebehu času začala výrazne slabnúť. Pri tejto dominantnej kultúre išlo najmä o demokratické hodnoty a postoje pretrvávajúce v podvedomí ľudí a boli reprezentované najrôznejšími protikomunistickými skupinami. Tieto hodnoty si prebrali občania ešte z čias pred nástupom komunizmu. S narastajúcou nespokojnosťou s komunistickým režimom sa v rámci politickej kultúry stále výraznejšie prejavovali prvky národnej hrdosti a sebavedomia. Demokratické hodnoty a princípy sa stali ústrednými témami. Môžeme teda konštatovať, že v kontexte náhleho a najmä násilného nastolenia komunistických režimov v strednej Európe došlo k existencii súbežného fungovania oboch typov kultúr vedľa seba. To neskôr, po roku 1989, sťažilo výskum komunistickej politickej kultúry ako takej. Klasifikácia **A. Browna** a **J. Graya** v podstate nadväzuje na poznatky **G. Almonda**.

Po roku 1989 sa tak ako v iných krajinách bývalého ZSSR, aj v Poľsku začala etablovať nová politická kultúra. Zmeny v myslení ľudí sa však líšia podľa regiónu, podľa sociálnej triedy aj podľa generačného stupňa. V pozadí nového politického systému tak v Poľsku vznikla roztrieštená politická kultúra s výrazne nízkymi participačnými prvkami. Zásadným znakom poľskej politickej kultúry je rozsiahle pasívne politické správanie vyznačujúce sa nízkou volebnou účasťou, slabou

participáciou v politických stranách, odboroch či iných organizáciách, nedôverou spoločnosti voči politickej elite či nezájmom o politické dianie v štáte.

V prípade Poľska je dokonca možné hovoriť o tzv. apolitickej spoločnosti. Dôvodov pre tento stav je viacero. V nasledujúcich častiach nášho príspevku si predstavíme kľúčové dôvody tohto stavu, charakteristiky a výzvy poľskej politickej kultúry a pokúsime sa identifikovať aj to, o aký typ politickej kultúry v Poľsku ide.

2.1 Silná prítomnosť minulosti

Výskum poľskej politickej kultúry má svoju relatívne dlhú tradíciu a jej korene siahajú do začiatku 20. storočia, kedy sa vtedajší významní poľskí teoretici Varšavskej univerzity snažili explicitne definovať politickú kultúru vtedajšieho poľského národa. Intenzívnejšie výskumy tohto fenoménu sa objavili následne v 70. rokoch a 80. rokoch a boli silno ovplyvnené bohatou históriou Poľska.

Do konca prvej svetovej vojny bolo Poľsko viac ako 120 rokov (po jeho delení) pod nadvládou cudzích mocností, po vzniku samostatnej republiky v roku 1918 došlo k nastoleniu vojenskej diktatúry (1926) vedúcej k politickej a národnostnej perzekúcii a potláčaniu demokratických princípov a práv, vplyvom druhej svetovej vojny prišlo Poľsko o svoju suverenitu a po roku 1945 sa krajina dostala do sovietskej sféry vplyvu. Tieto zlé historické skúsenosti zásadným spôsobom ovplyvnili politickú kultúru Poľska a prispeli k tomu, že sa Poliaci nedokázali a nedokážu dodnes trvalo identifikovať s politickým životom a so štátom ako výrazom záujmov svojho národa. Poľská spoločnosť sa podľa politológov zakladala na dichotómii „my“ (veľká väčšina spoločnosti) a „oni“ (všetci spojení s mocou), ktorá pretrváva v Poľsku dodnes a vyplýva zo stáročných skúsenosti cudzej nadvlády. Silná prítomnosť minulosti je tak jedným z hlavných faktorov skúmania poľskej politickej kultúry. Jej demokratická báza sa však formovala postupne, podobne ako v ostatných bývalých komunistických krajinách a svoj vrchol dosiahla po roku 1989.

Poľsko sa z hľadiska budovania a prechodu k svojej vlastnej demokracii v dnešnej podobe líši od svojich susedných štátov. Aby sme mohli bližšie skúmať jeho súčasnú politickú kultúru s prívlastkom „demokratická“, pozrieme sa stručne na to, ako si Poľská republika vydobyla cestu k demokracii. Kľúčovým obdobím je v tomto zmysle obdobie po druhej svetovej vojne.

Po vojne sa Poľsko pod sovietskym vplyvom stalo komunistickým štátom. Avšak tento režim nabral v Poľsku tolerantnejšiu formu než v okolitých krajinách. Zásadným rokom sa stal rok 1948, kedy zlúčením Poľskej robotníckej

strany a Poľskej socialistickej strany došlo k vzniku Poľskej zjednotenej robotníckej strany, ktorá sa stala hlavným aktérom politiky v Poľsku. (Holzer, 2001) Obdobie komunizmu v Poľsku by bolo náročné označiť striktné za totalitné. Dôvodom bola reálna prítomnosť aj ďalších politických subjektov v systéme ako Zjednotená ľudová strana a Demokratická strana. Napriek tomu, že predstavovali istú formu satelitov Poľskej zjednotenej robotníckej strany, ich existencia je nepopierateľná. Napríklad ani kolektivizácia poľnohospodárstva neprebíhala s takou silnou intenzitou ako v iných krajinách. Ďalším dôležitým ne-totalitným prvkom bola aj silná pozícia katolíckej cirkvi. (Paczkowski, 2000) Katolícka cirkev bola s poľským národom spätá od vzniku poľského štátu a zohrávala dôležitú rolu v každom nepokojnom období od delenia Poľska až po prechod k demokracii. Cirkev ako ochrankyňa hodnôt poľskej spoločnosti plnila po roku 1945 rolu akéhosi mediátora medzi komunistickým režimom a odbormi, neustále poukazovala na porušovanie ľudských práv a ponúkala vlastné návrhy riešenia problémov. Jej vplyv vychádzal zo značne rozsiahlej religiozity poľského obyvateľstva, nakoľko sa väčšina hlásila a hlási ku katolíckej viere. (Ziemer, 2013)

Po smrti **J. V. Stalina** v roku 1956 nastala fáza uvoľňovania tak, ako aj v ostatných krajinách východného bloku. Proces uvoľňovania režimu v Poľsku bol umocnený **W. Gomuľkom**, ktorý sa v danom roku postavil do čela Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany a bol symbolom zásadných zmien. Komunistická strana síce zostala naďalej vedúcou stranou, ale vzťah s ostatnými stranami sa zlepšil a postavil do partnerskej pozície. V roku 1957 začal dokonca v parlamente pôsobiť aj katolícky poslanecký klub Znak. V Poľsku môžeme tak v tomto období hovoriť o existencii limitovaného pluralizmu (samozrejme s dominanciou komunistickej strany). Začiatkom 70. rokov došlo k pádu **W. Gomuľku** v dôsledku viacerých vnútropolitických, zahraničnopolitických problémov a tlaku zo strany ZSSR. Mnohé aktivity totiž realizoval bez súhlasu ZSSR. (Paczkowski, 2000)

Jeho nástupca, **E. Gierek**, musel čeliť napätaj hospodárskej situácii v Poľsku (problémy zvýšenia cien, plátov, dávok a pod.), vďaka čomu došlo k veľkému zadĺženiu štátu. (Paczkowski, 2000) V kontexte týchto hospodárskych problémov vznikol v roku 1976 protestný Výbor na ochranu robotníkov. Táto organizácia (ako forma aktívnej participácie na politickom živote je dôležitým predpokladom politickej kultúry všeobecne) začala plniť funkciu demokratickej opozície. Mala charakter nelegálnej opozície, ale štát proti nej nezasahoval. (Balík, Kubát, 2004)

V priebehu 70. rokov došlo k posilňovaniu štátnej byrokracie, čím sa oslaboval monopol strany komunistov, k posilňovaniu pozície cirkvi vďaka novému pápežovi **Karolovi Wojtyłovi**, ktorého návšteva v roku 1979 bola silným impulzom pre manifestácie a zhromaždenia poľských občanov, ako aj k posilňovaniu opozície vďaka pristúpeniu Poľska k helsinským dohodám. Začiatok 80. rokov priniesol koniec **E. Gierka** ako vodcu strany a vznik hnutia Solidarita. Do roku 1980 bola vyššie spomínaná verejná opozícia síce súčasťou politických udalostí v krajine, avšak plnila výlučne len okrajovú funkciu. Tento stav sa zásadne zmenil vznikom a najmä legalizáciou hnutia Solidarita, ktoré (spolu s Výborom na ochranu robotníkov) významne prispelo k pádu režimu. Vznik tohto spoločenského hnutia bol dôsledkom dlhodobej hospodárskej krízy. V roku 1980 prebehla v Poľsku ďalšia vlna štrajkov, ktoré vyvrcholili v gdanských lodeniciach. Robotníci však tentokrát nevyšli do ulíc, ale zostávali vo fabrikách, ktoré obsadili, a tým paralyzovali výrobu. Do Solidarity vstúpilo viac ako desať miliónov Poliakov. Tento odborový zväz sa tak stal akýmsi ombudsmanom práv pracujúcich a bol zastrešujúcou organizáciou pre najrôznejšie demokratické iniciatívy v Poľsku.

Okrem klasických odborárskych požiadaviek výbor Solidarity deklaroval aj požiadavky politické, medzi ktoré patrila napríklad legalizácia nezávislých odborov, uznanie práva na štrajk, garancia občianskych práv garantovaných ústavou, prepustenie niektorých väznených opozičných intelektuálov a pod. Moskva musela tento problém riešiť, a tak v roku 1981 bol v Poľsku vyhlásený výnimočný stav. Počas prevratu armáda a jednotky bezpečnosti obsadili komunikácie, strategické budovy, pobočky Solidarity a uzavreli hranice. Vedenie Solidarity a mnohí ďalší členovia hnutia skončili vo väzbe. Tento vojenský stav nedokázal vyriešiť ekonomické ani politické problémy. (Kopeček 2001) V roku 1988 režim pod verejným tlakom opäť povolil činnosť odborov. Solidarita následne zvíťazila v prvých poloslobodných voľbách a vodca Solidarity **L. Wałęsa** sa stal prvým demokratickým prezidentom Poľska. Vznik Solidarity mal samozrejme výrazný dopad aj pre disidentov v ostatných sovietskych satelitoch. Solidarite sa podarilo potriasť monopolnou silou. Komunistická strana začala strácať svoju moc, kontrolu nad médiami, prestala fungovať úloha ideológie a to fakticky viedlo k pádu štruktúry zvnútra. (Holzer, 2001)

Prechod k demokracii v Poľsku bol možný okrem vzniku Solidarity aj vďaka nástupu **M. Gorbačova**. Symbolom celého poľského prechodu sa stali rokovania za okrúhlym stolom. Cieľom nových zmien dohodnutých za okrúhlym stolom bolo zahájenie prechodovej fázy, počas ktorej sa mali do poľského

politického systému implementovať princípy demokracie. Po tejto fáze nastalo obdobie konsolidácie demokracie. Z Poľska sa stal skonsolidovaný demokraticky štát v stredoeurópskom priestore vďaka nasledovným kľúčovým opatreniam:

- parlament v roku 1989 novelizoval ústavu (vypustenie celej ideologickej preambuly a články o vedúcej úlohe Poľskej zjednotenej robotníckej strany a pod.)
- v roku 1990 sa konali prvé slobodné demokratické voľby
- zaviedol sa plnohodnotný politický pluralizmus
- dočasná Malá ústava z roku 1992 vymedzila princíp delby moci na zákonodarnú (Sejm a Senát) výkonnú (prezident a vláda) a súdnu (nezávislé súdy)
- ústava definovala aj hodnoty ako bezpečnosť štátu, suverenita, nezávislosť, demokracia, zvrchovanosť a pod.
- legalizácia Solidarity
- prijatá aj nová (súčasná) ústava v roku 1997 postavená na demokratických princípoch (Kubát, 2006)

Môžeme konštatovať, že prechod Poľska k demokracii prebehol pokojnou cestou bez násilia, formou konsenzu a porozumenia medzi štátnou mocou a opozíciou, čoho symbolom bol už vyššie spomenutý tzv. okrúhly stôl. Z hľadiska prechodu mali najväčší význam dohodnuté rôzne politické reformy (tie najvýznamnejšie sú uvedené vyššie) a ekonomické reformy, najmä vybudovanie trhového hospodárstva. Ak by sme mali kategorizovať typ, resp. model prechodu v prípade Poľska z hľadiska teórie tranzitológie, tak tento prípad môžeme napr. pomocou Schmitterovho modelu zaradiť k reforme, kedy je pre tento typ typický kompromis ako zvolená stratégia, silná opozícia a prevaha umiernených nad radikálmi vo vláducej elite. Kľúčovou je masa, ktorá tento prechod iniciuje. V prípade Poľska hlavnú rolu pri prechode zohralo hnutie Solidarita.

Vývoj posledných rokov stavia však Poľsko do pozície štátu, ktorý sa pravdepodobne rozhodol ísť cestou neliberálnej demokracie. Poľská demokracia a sloboda sú od parlamentných volieb z roku 2015 veľmi často spochybňované a kritizované nielen doma, ale aj v zahraničí. Obavy, že vládna strana Právo a spravodlivosť obmedzuje fungovanie demokracie sú tak veľké, že sa aj samotná EÚ (komisia) rozhodla preskúmať stav dodržovania demokratických pravidiel v Poľsku po nástupe novej vlády. Na príčine je celý rad reforiem, ktoré postupne a tvrdo presadzujú politickú revolúciu. Najprv sa vláda zamerala na liberálne médiá,

následne ovládla ústavný súd, pod kontrolu dostala aj prokuratúru a zaviedla obmedzenia pre verejné zhromaždenia. Predmetom príspevku však nie je analyzovať politickú situáciu v Poľsku od zvolenia strany PiS, my sa bližšie sústreďíme na tú skutočnosť, ako sa k celkovému politickému systému a jeho fungovaniu stavia poľská spoločnosť, teda na hodnotenie poľskej politickej kultúry. Sústreďíme sa na hlavné body: a) postoj poľských občanov k svojmu štátu a b) postoj k svojej demokracii (dôvera a spokojnosť Poliakov s jej fungovaním).

2.2 Postoj poľských občanov k štátu a jeho inštitúciám

Postoj Poliakov k štátu, jeho inštitúciám a demokracii je možné sledovať takmer od začiatku 90. rokov. Obdobie komunizmu, podobne ako aj predošlé historické etapy poľskej existencie, hrali pri formovaní poľskej identity veľkú rolu. Kontinuita poľského štátu bola v dejinách viackrát narušená, preto si mohli Poliáci budovať svoju identitu a postoj k štátu prostredníctvom svojej kultúry a najmä svojej histórie. Z prieskumov CBOS (Centrum Badania Opinii Społecznej) realizovaných pravidelne od začiatku 90. rokov vyplýva, že veľká väčšina Poliakov súhlasí s tým, že demokracia ako forma zriadenia je najlepšia spomedzi ostatných foriem štátneho zriadenia. Pozitívny postoj Poliakov k štátu v jeho aktuálnej forme (teda po roku 1989) sa v rokoch 1992 - 2016 pohybuje v rozmedzí od 52% do 74% (Stosunek do rządu..., 2016) a vyplýva najmä z nezávislej štátnej existencie Poľska smerom navonok (vonkajšia suverenita), zo slobody myslenia a z inštitucionálnej ústavnosti štátu (s jeho republikánskym charakterom). (Garsztecki, 2010) Tento kladný postoj Poliakov k svojmu štátu vyplýva aj z toho, či zmeny po roku 1989 predstavovali skôr výhody alebo nevýhody pre ľudí. Poliakom prinášali zmeny po roku 1989 zo začiatku podľa ich názoru viac nevýhod ako výhod. Po uplynutí prvej dekády sa tento pomer zásadne zmenil a prvýkrát bola viac ako polovica Poliakov presvedčená o tom, že zmena systému mala viac výhod ako nevýhod:

Tabuľka č. 1: Hodnotenie výhod a nevýhod systémovej transformácie po roku 1989 podľa CBOS

Priniesli zmeny prebiehajúce od roku 1989 viac výhod alebo nevýhod pre ľudí v Poľsku?	1994	1996	1998	1999	2001	2004	2009
Viac výhod ako nevýhod	15	32	32	24	15	22	56
Rovnako výhod ako nevýhod	32	30	31	32	24	29	26
Viac nevýhod ako výhod	42	24	27	34	55	37	12
Ťažko povedať	10	14	10	8	6	11	6

Zdroj: Ziemer, 2013, Tabuľka upravená autormi

Na jednej strane sú teda poľskí občania hrdí a majú pozitívny postoj k svojmu štátu ako samostatnému a suverénnemu celku, na druhej strane však môžeme paradoxne v poľskej spoločnosti identifikovať dlhodobú nespokojnosť, nedôveru a spochybňovanie politických inštitúcií tohto štátu. (Garsztecki, 2010) Ide najmä o politické strany, vládu a parlament. Túto skutočnosť potvrdzujú nielen pravidelné výsledky prieskumov CBOS, ale aj výsledky výskumu z roku 2017 Aktívne občianstvo na Slovensku a v krajinách V4, ktorý bol súčasťou medzinárodného projektu Posilňovanie občianstva v krajinách V4. Tento projekt je výstupom spolupráce štyroch výskumných inštitúcií – IVO Bratislava, Inštitútu verejných otázok (Poľsko), STEM (Praha) a maďarského Political Capital Institute.

Zámerom medzinárodného tímu expertov bolo zmapovať úroveň aktívneho občianstva v jednotlivých vyšehradských krajinách a skúmať motiváciu jednotlivcov pri účasti na demokratickom procese. Koncepcia projektu vychádza z predpokladu, že aktívne občianstvo úzko súvisí so zdieľanými hodnotami, s existujúcim sociálnym kapitálom, s tým, ako ľudia hodnotia svoje postavenie v spoločnosti. Výskum sledoval tri témy: politická klíma - kam sme sa dostali po roku 1989, dôvera k inštitúciám a k spoluobčanom a aktívne občianstvo. (Posilňovanie občianstva v..., 2017)

My sa zameriame na niekoľko hlavných oblastí tohto výskumu, ktoré sú pre nás kľúčovými. Obyvatelia Poľska (ako aj ostatných krajín V4) pociťujú vysokú nedôveru k inštitúciám svojho štátu. Na škále hodnotenia 1 - 4 dopadli najhoršie vláda, parlament a politické strany. V prípade Poľska sú problémom aj verejnoprávne média, najmä po roku 2015 a radikálnych reformách súčasnej vlády.

Tabuľka č. 2: Dôvera k štátnym inštitúciám

Priemerné hodnotenie (1=rozhodne dôverujem; 4=rozhodne nedôverujem)

	V4	Česko	Slovensko	Poľsko	Maďarsko
Hasiči	1,4	1,3	1,4	1,4	1,4
Polícia	2,4	2,2	2,6	2,3	2,4
Vaša miestna samospráva	2,4	2,3	2,6	2,4	2,4
Mimovládne organizácie	2,6	2,9	2,9	2,3	2,4
Prezident	2,6	2,5	2,5	2,5	2,9
Súdy	2,7	2,6	3,0	2,6	2,6
Verejnoprávne médiá	2,7	2,5	2,3	3,0	3,0
Európska komisia	2,7	3,2	2,9	2,4	2,3
Európsky parlament	2,8	3,2	2,9	2,5	2,4
Cirkev	3,0	3,3	3,0	2,9	2,9
Vláda	3,1	3,1	3,1	3,0	3,1
Parlament	3,1	3,1	3,1	3,1	3,2
Politické strany	3,3	3,3	3,4	3,3	3,3

Zdroj: Bútorová, 2017

Uvedený obrázok znázorňuje prejav nespokojnosť väčšiny poľských občanov so súčasnou kvalitou kľúčových politických inštitúcií v Poľsku, ktorá tak ovplyvňuje a zároveň znižuje aj kvalitu demokracie v Poľsku. Zatiaľ čo v roku 1990 hodnotilo v priemere viac ako 60% Poliakov vládu, parlament a vtedajšiu Solidárnosť pozitívne (Ziemer, 2013), v súčasnosti sa táto spokojnosť pohybuje na úrovni 20% - 25%. (Bútorová, 2017) Dôvodom tohto stavu je dlhodobé sklamanie občanov zo sociálneho, politického a ekonomického vývoja krajiny ako aj zo správania politických elít. Hoci je viac ako polovica Poliakov presvedčená o tom, že zmena systému mala a stále má viac výhod ako nevýhod oproti komunistickému štátnemu zriadeniu, Poliáci nie sú spokojní s tým, akým smerom sa v praxi uberá poľská demokracia.

2.3 Postoj občanov k demokracii a jej fungovaniu

Ako sme naznačili už v úvode, z najnovších výskumov verejnej mienky realizovaných inštitútom CBOS vyplýva, že takmer 60% poľských občanov je pobúrených a nespokojných s politickou situáciou a fungovaním demokracie vo svojej krajine. Táto nespokojnosť a odcudzenosť nepramení len z činnosti poľských vlád, ale aj zo samotnej (ne)funkčnosti demokracie. (Zivilgesellschaft und Demokratie in Polen..., 2018) Nielen v Poľsku, ale vo všetkých krajinách V4 dokonca prevláda podľa spomínaného výskumu Aktívne občianstvo na Slovensku a v krajinách V4 pocit, že demokracia je krehká a môže byť ľahko

ohrozená. V prípade Poľska si to myslí až 64% Poliakov, ktorí požadujú jednoznačne posilnenie demokracie. (Bútorová, 2017)

Spokojnosť či nespokojnosť občanov s fungovaním poľskej demokracie sa od roku 1993 menila v praxi v závislosti od konkrétnych vlád a udalostí. Od začiatku roku 2002 bolo možné sledovať prvý veľký viditeľný nárast miery nespokojnosti s fungovaním poľskej demokracie. Táto nespokojnosť vyvrcholila v polovici roka 2003, kedy s fungovaním demokracie bola spokojná len pätina občanov. Tento stav je možné odvodniť od okolností, ktoré prebiehali v tom čase na poľskej politickej scéne. Po vláde pravice nastúpila v roku 2001 k moci znovu ľavica. Súčasne v tomto období vznikli rozpadom AWS (Volebná akcia Solidarita) nové strany PO (Občianska platforma) a PiS (Právo a Spravodlivosť). Toto nepriaznivé obdobie sprevádzali aj časté zmeny volebného systému v prospech vládnucich strán a v politike zároveň prevládali viaceré korupčné aféry, klientelizmus a vznik extrémistických strán. Práve tieto neustále zmeny a nestálosť poľskej politickej scény boli zásadnými príčinami vysokej miery nespokojnosti Poliakov s fungovaním demokracie v tomto období. (Zivilgesellschaft und Demokratie in Polen..., 2018)

Od konca roku 2007, teda od nástupu vlády **D. Tuska**, dlhodobo označovanej ako vláda so silnou podporou verejnosti, bolo možné sledovať postupný nárast miery spokojnosti s fungovaním demokracie. Avšak nástup vlády **Beaty Szydłovej** v novembri 2015 spôsobil opätovný nárast nespokojnosti s fungovaním demokracie. V tomto období bolo s fungovaním poľskej demokracie nespokojných viac ako 53% občanov (Zivilgesellschaft und Demokratie in Polen..., 2018) a táto tendencia po posledných neliberálnych politických krokoch vlády narastá. Poľskí občania tak prejavujú dlhodobo nezáujem o politiku a znechutenie. Nielen v Poľsku, ale v podstate aj v ostatných krajinách V4 je značne rozšírený tento syndróm občianskej bezmocnosti. Väčšina zastáva (alibistický) názor, že politici majú v rukách všetku moc a obyčajný človek je celkom bezmocný. V prípade Poľska si to myslí až 73% občanov. Približne polovica občanov každej krajiny V4 zastáva názor, že lepšie je neangažovať sa v politike, lebo človek by si mohol popáliť prsty. (Bútorová, 2017)

Môžeme konštatovať, že táto spoločenská nedôvera voči demokracii a najmä voči jej fungovaniu je veľkou výzvou pre poľskú politickú kultúru. V porovnaní s EÚ sa tento ukazovateľ pohybuje značne pod jej priemerom. Podľa štúdií z posledných rokov sa napríklad poľská dôvera voči poľskej

demokracii pohybovala v rozmedzí od 9 do 14%, zatiaľ čo európsky priemer je na úrovni približne 34%. (Such-Pyrgiel, 2018)

Pre Poľsko (podobne ako aj pre ostatné krajiny bývalého ZSSR) je charakteristická nízka miera občianskej participácie. Napriek existencii občianskej politickej kultúry poľskí občania nevyužívajú jej možností tak, ako by mali. Podľa celoeurópskeho prieskumu skončilo Poľsko na poslednom mieste, keď dosiahlo v priemere dvoj- až päťnásobne nižšiu občiansku participáciu ako je priemer EÚ. Ide o ukazovatele ako členstvo v organizáciách, účasť vo voľbách, politických kampaniach a podpisovaní petícií, účasť na protestoch, demonstráciách, sledovanie politického diania, čítanie novín a pod. (Dufoulon, 2017) Táto nízka spoločenská aktivita poľských občanov je bezpochyby ďalšou veľkou výzvou pre politickú kultúru Poľska.

Pádom komunistických systémov sa naskytila občanom možnosť účinne participovať na spoločensko-politickom živote, čím získali príležitosť ovplyvňovať výstupy politických procesov. Prechod od nedemokratických režimov bol takmer vo všetkých komunistických krajinách sprevádzaný zvýšenou mobilizáciou obyvateľstva. Táto zmena síce zväčšila priestor pre participáciu občanov, no vývoj nám ukazuje, že v skutočnosti občania o túto možnosť až tak nestoja. Nielen v prípade Poľska, ale aj v prípade ďalších štátov strednej a východnej Európy tak môžeme hovoriť o tzv. participačnom paradoxu. Autori venujúci sa problematike participácie v postkomunistických krajinách do dnešného dňa nenašli jednoznačnú odpoveď na to, prečo sú obyvatelia týchto štátov minimálne angažovaní v politike ako občania starých demokracií. Zvyčajne je tento rozdiel vysvetľovaný všeobecným odkazom k tzv. dedičstvu komunizmu, ktoré malo zásadne ovplyvňovať fungovanie novobudovaných systémov.

Záver

Znakom každej vyspelej politickej kultúry je vyspelá občianska spoločnosť. Znakom každej vyspelej občianskej spoločnosti je vysoká miera participácie občanov na verejnom politickom živote. V prípade Poľska možno však sledovať silný trend poklesu záujmu o veci verejné, ktorý sa prejavuje nielen odmietaním členstva v politických stranách a znižujúcou sa volebnou účasťou, ale aj celkovým zmenšeným záujmom o politické a spoločenské dianie a celospoločenskou nedôverou. Ak by sme mali určiť, o aký typ politickej kultúry z **Almondovej** a **Verbovej** klasifikácie v Poľsku ide, tak jednoznačne z hľadiska

teórie môžeme označiť poľskú politickú kultúru ako **občiansku politickú kultúru**. V praxi je však už sporné, do akej miery je tento model rozvinutý, pretože nespĺňa komplexnú predstavu znakov v **Almondovom** ponímaní. Môžeme ju tak hodnotiť kritériom vyspelosti. V prípade Poľska ide o menej vyspelú občiansku politickú kultúru, ktorá čelí mnohým výzvam, ktoré sme analyzovali v príspevku.

V nadväznosti na hodnotenie postojov poľských občanov k štátu a demokracii (jej fungovaniu) vyplýva, že veľká väčšina Poliakov súhlasí s tým, že demokracia ako forma zriadenia je najlepšia spomedzi ostatných foriem štátneho zriadenia. Pozitívny postoj Poliakov k štátu sa v rokoch 1992 - 2016 pohybuje v rozmedzí od 52 do 74%. Taktiež je viac ako polovica Poliakov presvedčená o tom, že zmena systému mala viac výhod ako nevýhod. Avšak ak sme sa pozreli bližšie na postoj občanov k jednotlivým inštitúciám štátu, tak tu sme identifikovali dlhodobú nespokojnosť, nedôveru a spochybňovanie politických inštitúcií tohto štátu. Ide najmä o politické strany, vládu a parlament. Pre poľskú politickú kultúru je charakteristická silná prítomnosť minulosti. Poľsko sa z hľadiska budovania vlastného štátu a prechodu k svojej vlastnej demokracii v dnešnej podobe líši od svojich susedných štátov. A to je dôvod, prečo je v tomto smere Poľsko jedinečné spomedzi susedných štátov a prečo si tak vážia občania svoj štát ako celok.

Z dlhodobého hľadiska bola hodnotená aj miera spokojnosti poľských občanov s fungovaním poľskej demokracie. Môžeme konštatovať, že toto hodnotenie sa od roku 1990 menilo v závislosti od konkrétnych vlád a udalostí. Vo všeobecnosti platí, že takmer 60% poľských občanov je pobúrených a nespokojných s politickou situáciou a fungovaním demokracie vo svojej krajine a až 64% Poliakov požaduje jednoznačné posilnenie demokracie. Medzi **najväčšie výzvy** pre poľskú politickú kultúru môžeme zaradiť spoločenskú nedôveru v politické inštitúcie, v samotnú prax demokracie a jej fungovanie, nízku spoločenskú aktivitu poľských občanov.

Podstatou problému politickej kultúry je súvislosť medzi efektívnosťou novej demokratickej vlády a jej legitimitou, teda do akej miery politické elity a verejnosť veria v hodnotu demokratického systému. Stabilita demokratických režimov závisí najmä od schopností kľúčových politických elít – straníckych predstaviteľov nájsť spoločnú reč pri riešení hlavných problémov, ktorým daná spoločnosť čelí. Strany sa dnes prevažne sústreďujú na to, ako získať a udržať moc a nie na to, ako presadiť zákony zaisťujúci občanom spokojný život. Toto je potrebné akútne zmeniť, aby bola obnovená spoločenská dôvera v politické inštitúcie, v samotnú prax demokracie a jej fungovanie a aby bola zvýšená spoločenská aktivita poľských občanov.

Literatúra:

- ALMOND, G. 1983. Communism and Political Culture Theory. In *The Journal of Comparative Politics*, Vol. 15, No. 2, pp. 127 - . ISSN 0010-4159.
- Almond, G., Verba, S. 1989. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: SAGE Publications, 1989. s. 392. ISBN 9780803935587.
- BALÍK, S., KUBÁT, M. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimu*. Praha: Dokořán, 2004. s 198. ISBN 80-86569-89-6.
- BROWN, A., GRAY, J. 1979. *Political culture and political change in communist states*. London: The Macmillan Press, 1979. 290 s. ISBN 9780333256091.
- BÚTOROVÁ, Z. 2017. Aktivne občianstvo na Slovensku. In IVO [online]. 2017. [cit. 20. 11. 2018]. Dostupné na internete: <http://www.ivo.sk/buxus/docs//rozne/Prezentacia_IVO_19_12_Aktivne_obcianstvo.pdf>.
- DUFOULON, S. 2017. We Are European Citizens, Are We Not? Keys to a Real Citizenship. In *Politické vedy*. [online]. Roč. 20, č. 4, 2017. ISSN 1335 – 2741, s. 14 - 29. Dostupné na internete: <<http://www.politickevedy.fpvmv.umb.sk/archiv-vydani/2017/4-2017/serge-dufoulon.html>>.
- GARSZTECKI, S. 2010. Analyse: Patriotismus in Polen - polnische Identität zwischen Moderne und nationalen Traditionen, In *bpb* [online]. 2010. [cit. 15. 11. 2018]. Dostupné na internete: <<http://www.bpb.de/internationales/europa/polen/41167/analyse?p=all>>.
- HARTMANN, J., SANDERS, L. 2013. *Literaturkompass Politikwissenschaft: Einführung in die politikwissenschaftliche Literatur*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2013. 237 s. ISBN 9783658001636.
- HEYWOOD, A. 2008. *Politologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 537 s. ISBN 978-80-7380-115-1.
- HOLZER, J. 2001. Proměny politického systému v letech 1948-1989. In: BRUSKI, J. J., MAUR, E., PULASKI, M., VALENTA, J. 2001. *Mezi dvěma Transformacemi - Československo a Polsko v letech 1947 (1948)- 1989*. Praha: Univerzita Karlova. s. 119 - 131.
- JASINSKI, K. 2017. The Sources and Nature of Deliberative Democracy. In *Studia Warminskie*, č. 54/2017, ISSN 0137-6624, s. 43-58.
- KOPEČEK, L. 2001. Vojenský převrat v Polsku 1981 – bolavé téma společenského diskursu. In: *Revue Proglas* [online]. 2001. [cit. 29. 10. 2018]. Dostupné na internete: <<http://www.revuepolitika.cz/clanky/1156/vojensky-prevrat-v-polsku-1981-bolave-tema-spolecenskeho-diskursu>>.

- KOPER, J. 2003. *Mechanizmy vzniku moderného politického systému*. Banská Bystrica: Bratia Sabovci, 2003. 145 s. ISBN 80-89029-67-1.
- KUBÁT, M. 2006. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století*. Praha: Dokořán, 2006. s. 240. ISBN 80-7363-079-6.
- KULAŠIK, P. 2007. *Politológia*. Hlohovec: Efekt Copy, 2007. 321 s. ISBN 978-80-969820-8-0.
- PACZKOWSKI, A. 2000. *Půl století dějin Polska: 1939 - 1989*. Praha: Academia, 2000. s. 382. ISBN 80-200-0737-7.
- Posilňovanie občianstva v krajinách V4, In IVO [online]. 2017. [cit. 20. 11. 2018]. Dostupné na internete: <<http://www.ivo.sk/8055/sk/projekty/posilnovanie-obciansstva-v-krajinach-v4>>.
- PROROK, V., LISA, A. 2009. *Politologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 223 s. ISBN 978-80-7380-141-0.
- ŘÍCHOVÁ, B. 2000. *Přehled moderních politologických teorií empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál, 2000. 304 s. ISBN 80-7178-461-3.
- SNITKO, D. Y. - VARSHAVSKYI, O. P. 2019. Anthropological Problems in the History of Philosophy. In *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, č. 15/2019, ISSN 2227-7242, s. 111-122.
- SKOVAJSA, M. 2006. *Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2006. 207 s. ISBN 80-246-1136-8.
- SKOVAJSA, M. 2014. Politologický koncept politické kultury a jeho využití v české historiografii. In *HISTORIE — OTÁZKY — PROBLÉMY* [online]. 2014. [cit. 10. 10. 2018]. Dostupné na internete: <<http://ucd.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/2014/12/Skovajsa.pdf>>.
- Sopóci, J. 1999. Politická kultúra - výzva i hlavolam. In *noveslovo* [online]. 1999. [cit. 20. 10. 2018]. Dostupné na internete: <https://www.noveslovo.sk/c/25842/Politicka_kultura_vyzva_i_hlavolam>.
- Stosunek do rządu w grudniu, In *Centrum Badania Opinii Społecznej* [online]. 2016. [cit. 5. 11. 2018]. Dostupné na internete: <https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2016/K_173_16.PDF>.
- SUCH-PYRGIEL, M. 2018. The Socio-Demographic Changes in Contemporary Polish Society - Selected Issues. In *Politické vedy*. [online]. Vol. 21, No. 4, 2018. ISSN 1335 - 2741, pp. 162 - 177. Dostupné na internete: <<http://doi.org/10.24040/politickevedy.2018.21.4.162-177>>.

- SURMÁNEK, Š., GBÚROVÁ, M., DUDINSKÁ, I. 2003. *Politológia*. Prešov: Slovacontact, 2003. 250 s. ISBN 80-88876-10-9.
- ŠKALOUD, J. a kol. 1999. *Politická kultura v ČR*. Praha: VŠE, 1999. ISBN 80-245-0017-5.
- VAJDOVÁ, Z. 1996. Politická kultura – teoretický koncept a výzkum. In *Sociologický časopis*. [online]. Roč. 32, č. 3, 1996. s. 339-351. Dostupné na internete: <http://sreview.soc.cas.cz/uploads/052b84f7ba4a8cd57e316b1b50f2359a0ef396db_299_339VAJDO.pdf>.
- VICKREY, R. - TYSON, B. - NICHOLAS, V. 2019. Strategies For Promoting Polish Identity In The Northeastern United States. In *European Journal Of Transformation Studies*, roč. 7, č. 1, 2019, ISSN 2298-0997, s. 6-18.
- WIEDE, J. 2014. Politische Kultur und Zivilgesellschaft in Polen nach 1989. [online]. 2014. [cit. 10. 12. 2018]. Dostupné na internete: <<https://www.gfps.org/medien/schriften/schriftenreihe/2014/politische-kultur-und.pdf>>.
- ZIEMER, K. 2013. *Das politische System Polens*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2013. s. 328. ISBN 978-3531135953.
- Zivilgesellschaft und Demokratie in Polen und den anderen Visegrád-Ländern, In *Länder-Analysen* [online]. 2018. [cit. 29. 11. 2018]. Dostupné na internete: <<http://www.laender-analysen.de/polen/pdf/PolenAnalysen217.pdf>>